

Petrarcha Ferenc: A jó szerencsének és a szerencsétlenségnek orvosságairól. Székely László fordítása (1760–1762)

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bíró Csilla, Lengyel Réka, Máté Ágnes, kísérőtanulmányok: Lengyel Réka, Máté Ágnes, előszó: Szörényi László, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2015 (Szövegek és tanulmányok a neolatin filológia köréből), 674 l.

Francesco Petrarca *De remediis utriusque fortune* című művének utóélete összhangban van a címmel: a két könyvre osztott, monumentális dialógus megtapasztalta mind a jó, mind a balszerencsét. Több mint százötven teljes kézirat, számos nyomtatvány, kivonat, fordítás és átdolgozás tanúsága szerint a szerző legnépszerűbb latin nyelvű munkája volt a 17–18. századig, később azonban fokozatosan elvesztette olvasóit, és lassan feledésbe merült. 2002-ig teljes modern kiadása sem volt, kritikai igényű szöveggel pedig ma sem rendelkezünk, annak ellenére, hogy a kutatás ismét kezdi felfedezni és irodalmi, hatástörténeti jelentőségének megfelelően kezelni a művet.¹

A magyar szakirodalomban *Fortuna*-könyvként is emlegetett dialógus Petrarca egyik legterjedelmesebb alkotása, amelyen több mint tíz éven át, valószínűleg 1354-től 1366-ig dolgozott, és a *Baráti levelek (Familiares)* gyűjteménye mellett ez az egyetlen igazán nagyszabású prózai munkája, amelyet befejezett, átnézett, kijavított, és amelynek a terjesztését engedélyezte. A cím ígérete szerint a mű a szerencse témakörét járja

1 A ma használt teljes kiadások a következők: [Francesco PETRARCA] PÉTRARQUE, *Les remèdes aux deux fortunes: De remediis utriusque fortune, 1354–1366*, éd. Christophe CARRAUD, Grenoble, Millon, 2002, I–II; és UÓ, *I rimedi per l'una e l'altra sorte*, ed. Ugo DOTTI, Torino, Aragno, 2013, I–IV. Dotti néhány fejezet (I 1; 2; 69; 92; 108 és 121) kivételével Carraud szövegét veszi át, további sajtóhibákkal terhelve azt, ugyanakkor korrigálja a második könyv ottani hibás tagolását (lásd alább) és új, ám a korábnál nem logikusabb paragrafusszámozást vezet be. Jegyzeteikben mindketten sokat merítenek Conrad H. Rawski angol fordításának kommentárjából: PETRARCH'S *Remedies for Fortune Fair and Foul: A Modern English Translation of De remediis utriusque Fortune, with a Commentary*, ed. Conrad H. RAWSKI, Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 1991, I–V. A *De remediis*re (= *Rem.*) az alábbiakban végig a Carraud-féle kiadás szövegtagolása szerint hivatkozom, de a második könyv 8. fejezete utáni passzusok esetében szögletes zárójelben megadom a kéziratok szerinti fejezetszámot is. Carraud ugyanis az általa használt korai nyomtatványokat – az 1492-es cremonai és az 1536-os velencei *De remediis*-kiadást, valamint az 1554-es és az 1581-es bázeli Petrarca-összkiadást – követve, de a kéziratok többségétől eltérően, kettébontja az említett fejezetet. Petrarca egyéb művei esetében az alábbi kiadásokat vettem alapul és a következő rövidítéseket használok: *Fam.* = Francesco PETRARCA, *Le Familiari*, ed. Vittorio ROSSI, Firenze, Sansoni, 1933–1942, I–IV (IV, ed. Umberto BOSCO); *Ign.* = UÓ, *De sui ipsius e multorum ignorantia: Della mia ignoranza e di quella di molti altri*, ed. Enrico FENZI, Milano, Mursia, 1999; *It.* = UÓ, *Itinerario in Terra Santa, 1358*, ed. Francesco LO MONACO, Bergamo, Lubrina, 1990; *Mem.* = UÓ, *Rerum memorandarum libri*, ed. Giuseppe BILLANOVICH, Firenze, Sansoni, 1943 [1945]; *Post.* = [UÓ] PÉTRARQUE, *Lettres de la vieillesse*, éd. Elvira NOTA, V, Paris, Les Belles Lettres, 2013, 234–253; illetve REFE, Laura, *I fragmenta dell'epistola Ad posteritatem di Francesco Petrarca*, Messina, Centro internazionale di studi umanistici, 2014; *Sen.* = Francesco PETRARCA, *Res seniles: Libri V–VIII*, ed. Silvia RIZZO, Monica BERTÉ, Firenze, Le Lettere, 2009. A klasszikus szövegek mértékadó kiadásaként általában a Bibliotheca Teubneriana és a Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis kötetei szolgáltak, ezért lábjegyzetben csak az ettől eltérő eseteket jelzem.

körül, vagyis egy olyan problémát, amelyhez Petrarca rendszeresen vissza-visszatért élete során, de meglátásait sohasem foglalta koherens rendszerbe. Időnként igyekezett a *fortunát* besorolni az ember életét befolyásoló erők: a sors, a végzet és a gondviselés közé, és megpróbált valamilyen hierarchiát kialakítani közöttük, máskor azonban a legtöbbjüket azonos értelemben használta. Legeredetibb megállapításait talán életműve azon passzusaiiban tette, ahol a hagyományos vélekedéssel szembeszállva a szerencsét nem létezőnek, csupán egy ijesztő, üres névnek titulálta (pl. *Fam.*, V 10, 9; *Sen.*, VIII 3, 37–98). A *De remediis* második könyvének előszavában (35. par.) is utal erre a véleményére, de az „átlagolvasók” kedvéért nem veti el a szerencse nevezetet (266). Így ennek az „üres névnek” az orvosságairól sikerült végül 253 – a korai nyomtatványok és az őket követő 2002-es kiadás hibás tagolása szerint 254 – hosszabb-rövidebb fejezetet papírra vetnie.

Az első könyv 122 dialógusában a *Ratio* – Székely László fordításában az Okosság – próbálja a *Gaudium* és a *Spes* – az Öröm és a Reménség – túlzott lelkendezését visszafogni, nehogy a jó szerencse áldásai között a kevélység bűnébe essenek. A második könyv 131 (a hibás tagolás szerint 132) fejezetében a kétségbeesés vétke felé sodródó *Dolor*t és *Metust* – Fájdalmat és Félelmet – kell buzdítani, hogy erejüket megfeszítve tartsanak ki a balszerencse csapásai között. A mű alapkoncepcióját az első könyv 69. fejezetében (20. par.) egy mondatba sűrítve olvashatjuk: „Mert ugyanis két legvégső dolgok, melyek egymással ellenkeznek, és amelyek hasonlóképpen a dolognak középitől, azaz a virtustól távol vadnak, hasonlóképpen egyaránt rosszak.” (172.) Az arany középút megtalálása tehát a kitűzött cél, ami nem tűnik túl eredeti gondolatnak. A *De remediis*t sokáig érték olyan vádak, hogy Petrarca legkevésbé előremutató, leginkább „középkori” szemléletű műve, amely allegorikus alakok már-már skolasztikus párbeszédeiből áll. Igazságtalan ez a kritika, ha meggondoljuk, hogy szerkezetileg nem sokban eltérő megoldást alkalmaz itt Petrarca, mint az utóbbi időkben méltán újra felfedezett *Secretum*ban: ott Augustinus és Franciscus személyesítették meg a költő vívódó érzelmeit, kétségeit, itt a fentebb említett allegorikus alakok. Kísérőtanulmányában Lengyel Réka is csatlakozik azon kutatók véleményéhez, akik a két mű szoros kapcsolatát hangsúlyozzák: van, aki szerint a *De remediis* bizonyos szempontból a *Secretum* folytatásának is tekinthető (628). Kissé talán merész, mégis kézenfekvő gondolat ez, hiszen a *Secretum*nak nincs megnyugtató lezárása, Franciscus nem képes teljesen elfordulni a világi dolgoktól, kétségeinek küzdelme folytatódik. A *De remediis*ben Petrarca újrafogalmazza ezt a vívódást, de egyúttal univerzális szintre emeli, sorsközösséget vállalva minden emberrel. A lelki tusa irodalmi megjelenítésére a dialógus marad a legalkalmasabb forma, a belső harc végtelenségét, vagy inkább az ember rosszabbik énjének csökönyösségét pedig dramaturgiailag is kiválóan reprezentálja, ahogy a szereplők elbeszélnek egymás mellett, és az Okosság képtelen meggyőzni folyamatosan lelkendező vagy panaszkodó, az érvekre süket beszélgetőpartnereit. A léptékváltásnak köszönhetően az elemzett problémák köre is bővül, a *De remediis* jóval általánosabb kérdéseket feszeget, mint a rövid *Secretum*, ennek ellenére nem teljesen személytelen alkotás: Petrarca egyéni tapasztalatai, élményei lépten-nyomon visszaköszönnek benne, és szerzőnk nem mellőzi az öniróniát sem. Így az Okosság

megfeddi a babérkoszorúval büszkélkedő, illetve szerelmi kínjait versírással enyhíteni szándékozó költőt (135; 173–175), vagy a könyvtárának gazdagságával kérkedő, ám nem olvasó könyvgyűjtőt (126–130) – nem nehéz itt szándékos vagy akaratlan párhuzamot találnunk a Platón-kódexével dicsekvő, de görögül nem tudó Petrarccal (vö. *Ign.*, IV 166–167).

Székely László fordítása végre a magyar olvasókat is hozzásegítheti, hogy megismerjék és értékeljék, újraértékeljék ezt a meglehetősen komplex, ám az utóbbi két-három évszázadban csaknem feledésbe merült alkotást. Az 1760–1762 között papírra vetett magyarátról nyugodtan kijelenthetjük, hogy tiszteletre méltó vállalkozás: Székely egy régi, 1613-as, pontatlan és mindenféle magyarázatot nélkülöző kiadásból,² a mai fordítóknak rendelkezésére álló technikai eszközök, specifikus szótárak, kézikönyvek, bőséges szakirodalom nélkül is időtálló szöveget hozott létre. A kötet szerkesztői szerint a fordító munkája „az eredeti Petrarca-mű élvezetes stílusú, gördülékeny, olvasóját helyenként lírai szépségű részletekkel gyönyörködtető fordítása, mely jó tollú, olykor-olykor a legnagyobb művészi szintjére felemelkedni is képes prózairóként állítja elének alkotóját” (637). Alapvetően egyetérték ezzel az értékeléssel, de azért azt is meg kell jegyezni, hogy a 18. századi magyar nyelvben és irodalomban kevésbé jártas olvasó elsősre talán vissza fog riadni, és az eredeti latin szöveghez való hűséget szem előtt tartó Székely mondatait bonyolultnak, nehézkesnek, már-már ijesztőnek fogja érezni. Úgy tűnik, az erdélyi gróf ösztönösen ráérezett arra, hogy mit várt el Petrarca az olvasójától: „nem akarom, hogy minden fáradság nélkül fogadja be azt, amit én nem minden fáradság nélkül írtam” (*Fam.*, XIII 5, 23).³ Székely szövegét olvasni kihívás, de izgalmas kihívás, s ami először ijesztőnek tűnik, hamarosan barátságossá, otthonossá, időnként tényleg lírai szépségűvé válik. A fordítás részletes elemzését és értékelését azonban meghagyom a korszak magyar nyelvében és irodalmában jártasabb, Székely egyéb munkáit is jól ismerő kutatóknak,⁴ és a kötetet kizárólag Petrarca-kiadványként vizsgálom.

A kötet hat nagyobb szerkezeti egységre osztható. Szörényi László kedvcsináló előszavát (7–11) Székely fordítása követi (13–494), amely a címben ígértnél is többet ad, mert nemcsak a *De remediis*, hanem az 1613-as kiadás teljes szövegét magyarra ülteti, többek között Petrarcanak az utókorhoz írott levelével (*Ad posteritatem*) és nem utolsósorban Johannes Pinitianusnak az egyes fejezetek tartalmát összefoglaló disztichonjaival együtt – ez utóbbiakat hol jobban, hol gyengébben sikerült bokorrímes négy sorosokban. A fordítást a szerkesztők által összeállított jegyzetek (495–618), két kísérőtanulmány – az elsőt (619–632) Lengyel Réka egyedül, a másodikat (633–638) Máté Ágnessel közösen jegyzi –, valamint szómagyarázatok (639–641) követik, végül analitikus névmutató zárja a kötetet (643–668).

A szövegkiadás és jegyzetelés elveiről szóló tájékoztatás (497–499) szerint a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárának 354. jelzetű kéziratából

2 Francisci PETRARCHAE *De remediis utriusque Fortunae libri duo.*, s. 1., apud Esiam le Preux, 1613⁽⁶⁾.

3 „[...] nolo sine ullo labore percipiat que sine labore non scripsi.”

4 A magyar szövegre és annak készítőjére koncentrálnak NÉMETH S. Katalin a kiadványról írt recenziójában: <http://reciti.hu/2016/3571> (2016. 12. 27).

nem kritikai kiadás készült. Az átírásban két alapelv érvényesült: a nem szakmai érdeklődők igényeit is szem előtt tartva modernizálták a helyesírást, ugyanakkor a fordítás régies és nyelvjárási jellegzetességeit részben, a mai olvasók számára is könnyen értelmezhető esetekben megőrizték. Az átírás korrektségét és az alapelvek érvényesülését bárki ellenőrizheti, mert a kézirat fotómásolata időközben fölkerült a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapjára.⁵

A szerkesztők jóvoltából rendelkezésemre bocsátott képeket használva én csak néhány szöveghelyet vizsgáltam meg, amelyeken olvasás közben megakadt a szemem; ezek közül alig egy-kettő szorul korrekcióra. Így a 204. oldalon (*Rem.*, I 93, 6) olvasható *Sabinus* a Székely-kéziratnak és az alapjául szolgáló 1613-as kiadásnak megfelelően *Sabinus* kellene legyen; a 211. lapon (*Rem.*, I 96, 28) *Constantinus* helyett *Constantiust* kellett volna hozni;⁶ a 386. lap (*Rem.*, II 77 [76], 20) *Cassius Scaevája* pedig helyesen *Caesius Scaeva*. Speciális eset a második könyv előszava (10. par.), ahol Petrarca az állatvilágban megfigyelhető ellenségeskedések egyik példajaként megjegyzi: „Quando novum ad presepe hospes equus, quando pullus advena quietum cibum inter pares sumpsit?”. A Székely-fordítás 259. lapján ezt a következő magyarításban olvashatjuk: „Az új ló jászlából, ahol többször nem volt, az idegen csirke az istállóban mikor ett menten csendesen?”. Egyértelmű, hogy a fordító számára nehézséget okozott az eredeti mondat értelmezése, már csak azért is, mert az általa használt kiadásban a szöveghely romlott volt („inter pares” helyett „inter partes”). A szerkesztők által választott *csirke* olvasat azonban tovább rontja a helyzetet, az istállóban tartott, jászolból csipegető csirke képe ugyanis kevésbé tűnik realiztikusnak. A vonatkozó jegyzetben nem is zárják ki annak a lehetőségét, hogy a Székely-kéziratban valójában *csitkó* áll, ez azonban szerintük félrefordítás lenne, mert a *pullus* ’csirkét’ jelent (562). Véleményem szerint bátran írhatták volna a főszövegbe a *csitkó* szót, nemcsak azért, mert Székelynél tényleg ez olvasható, hanem azért is, mert a középkori latinban a *pullus* jelentése sokkal bővebb: nemcsak madarak, hanem négylábú állatok kicsinyét is jelölték vele, sőt a ’gyerek’ szinonimájaként is használták, és nagyjából ugyanez igaz a *csitkó* szóra a (kora) újkori magyar nyelvben,⁷ ahogyan arra Szörényi László fölhívta a figyelmet. Ugyanakkor a kisebb átírási pontatlanságok ellenére a kiadvány vitathatatlan erénye, hogy a mű terjedelméhez képest a főszövegben kevés az értelemzavaró elírás és helyesírási hiba (egyetlen példa: „mely egy köre fel van metszve” [243] – helyesen: *kőre*).

5 <http://mek.oszk.hu/15500/15515/> (2016. 12. 30).

6 Az elírás következményeként kapjuk azt a téves információt a vonatkozó jegyzetben, miszerint „I. Constantinus 306-ban öngyilkosságot követett el” (552). Valójában abban az évben Constantinus apja, I. Constantius Chlorus halt meg, de ő sem lett öngyilkos – még ha Rawski és Dotti ezt is állítják a passzushoz írt jegyzetükben –, hanem betegségben hunyt el Britanniában. Vö. HAVAS László, HEGYI W. György, SZABÓ Edit, *Római történelem*, Bp., Osiris, 2007, 600.

7 Vö. Isid., *Etym.*, XII vii, 5: „Pulli dicuntur omnium avium nati; sed et animalium quadrupedum nati pulli dicuntur, et homo parvus pullus”. – Uguccione da Pisa, *Deriv.*, P 123, 47: „Item a parvus vel pupus pullus -a -um, et inde hic pullus -li, idest parvus, ut homo parvus pullus dicitur. Item nati recentes omnium avium et etiam quadrupedum pulli dicuntur [...]”. Utóbbi mértékadó kiadása: Uguccione da Pisa, *Derivationes*, ed. Enzo CECCHINI, Guido ARBIZZONI stb., Firenze, SISMEL-Edizioni del Galluzzo, 2004, I-II; SZENCZI MOLNÁR Albert, *Dictionarium Latinoungaricum [...]*, Noribergae, procurante Elia Huttero, 1604, s. v. „Pullus: „Fiaczka, fiatalka”.

A szövegközlés során a szerkesztők Székelynek a magyarázóhoz fűzött, a kéziratban minden elkülönítő jelzést nélkülöző kiegészítéseit és magyarázatait szögletes zárójelbe tették, hogy megkülönböztessék a tényleges fordításszövegtől. Alapvetően jó megoldás ez, noha az eredeti és a magyar szöveg szintaktikai eltérései miatt a megvalósítása időnként nehézkes lehet. Ugyanakkor üdvös lett volna a választott tipográfiai elvet maradéktalanul érvényesíteni, mert számos esetben egyes szavak, rövid betoldások, sőt olykor egészen hosszú szövegrészek is jelöletlenül maradtak. Az egyik leghosszabb ilyen szakasszal az első könyv 25. fejezetében találkozhatunk, ahol az Augustusról szóló alábbi információkat nem Petrarcanak, hanem Székelynek köszönhetjük: „[...] császár, akinek idejében az Úr Jézus Kristus született, akinek parancsolatjából lőtt a világnak megszámlálása, aki mindenutána [sic!, a kéziratban: *minekutánna*] a delphisbéli jövendőmondótól megértette volna, hogy született a Megváltó, egy templomot építtetett, és nevezte az Isten elsőszülöttje templomának. Ez a császár, mondom, [...]” (85). Némi következtelenségről árulkodik az a megoldás is, amikor a kiegészítést a főszövegben nem, csak a jegyzetekben jelzik (pl. 487: *Nabuchodonozor*, vö. 616), de arra is van példa, hogy Székely betoldásait tipográfiailag ugyan elkülönítik, ám a biztonság kedvéért a vonatkozó jegyzetben is tájékoztatnak róla (pl. 80: „Arión jó versszerző [...] megölette a hajósokat”, vö. 517).

A terjedelmes művet hasonlóképp bőséges, egyúttal impozáns információmennyiséget közvetítő apparátus kíséri. Ennek elhelyezése azonban, bár esztétikai szempontokkal indokolható, egyáltalán nem olvasóbarát. A végjegyzetek és a szómagyarázatok hasznosításához állandó lapozgatásra van szükség, és az is megnehezíti a tájékozódást, hogy a megjegyzetelt passzusokat a főszövegben egyáltalán nem jelölik, a jegyzetek pedig kissé nehezen átláthatóan, csupán fejezetenkénti bontásban vannak elhelyezve, a magyarázandó szövegrészek – nem minden esetben pontos – idézetéhez kapcsolva. A jegyzetapparátus szoros értelemben vett szövegkritikai észrevételeket tartalmaz a Székely-kézirattal, a fordításhoz használt 1613-as nyomtatvánnyal és a ma rendelkezésre álló modern kiadások szövegével kapcsolatban. Feltünteteti az idézetek és a jelentősebb allúziók forrásait, továbbá tárgyi jellegű, elsősorban a szövegben felbukkanó személyekkel, eseményekkel, helyekkel, fogalmakkal kapcsolatos információkat közöl (vö. 498–499).

Mielőtt tipológiai csoportosítva vizsgálnánk meg a jegyzeteket, általánosságban megállapíthatjuk, hogy leginkább az apparátuson érződik, hogy három, részben eltérő szemléletű, más-más jegyzetelési elveket követő szerkesztő dolgozott a kiadványon, és az átfogó ellenőrzésre, egységesítésre – valószínűleg idő hiányában – már nem került sor. Így fordulhat elő, hogy ugyanazon mű különböző címeikkel vagy írásmóddal szerepel az apparátus egyes helyein: Vergilius esetében például találkozhatunk *Bucolica* (539), *Bukolika* (608, 611), *Eklogák* (582) és *Eclogák* (667) alakváltozattal is, Cicero állambölceleti írása pedig hol a Hamza Gábor-féle fordításnak megfelelő és a magyar szakirodalomban bevett *Az állam* (517, 569), hol a vitatható *A köztársaságról* (pl. 520, 577, 591) címen bukkan fel. Változatosság a hivatkozási módok is: Suetonius történeti munkájára például egyszer „bőségesen”, a szerző nevével, a könyv számával, az életrajz tárgyát képező császár nevével, valamint a *caput* és a *paragrafus* számával (pl. 611: „Suetonius, I, Julius Caesar, 20,

4”), máskor viszont túl lakonikusan, az uralkodó neve nélkül hivatkoznak (pl. 597: „Suetonius, VIII, 18, 1–2”), ami a több életrajzot tartalmazó, a caputszámozást minden császár esetében újratekintő VII. és VIII. könyv esetében nem elég pontos. Némileg következtelen a személy- és földrajzi nevek írásmódja is. Görög nevek esetében találkozunk akadémiai (pl. 550, 581, 661: *Phalarisz*) és tudományos átírással (572: *Phalaris*), de latinus alakokkal (pl. 609, 643: *Ajax*) is, latin helyett olykor anakronisztikus olasz elnevezések bukkannak föl (pl. 560: „[A Pantheon] IV. Bonifác pápa, ill. Hadrianus császár idején kapta a Santa Maria della Rotonda nevet [...]”), máskor pedig saját invencióra gyanakodhatunk (pl. 591: *Szirakúza*, az általában használt, görögös *Szürakuszai* helyett).

Ami a szoros értelemben vett szövegkritikai jegyzeteket illeti: egy olyan Petrarca-mű, amelynek egyelőre nincs igazán megbízható kiadása, a legnagyobb óvatosságot követeli meg az ilyen típusú kommentárok készítőitől. Nem mindegy ugyanis, hogy egy-egy „hiba” vagy elsőre hibásnak tűnő szöveghely a Petrarca által forrásként használt kódexeknek, magának Petrarcanak, a *De remediis* későbbi kézírathagyományának, a Székely által használt 1613-as kiadásnak, Székely tévedésének, esetleg a modern szövegkiadásoknak köszönhető-e, vagy netán a jelen kötet sajtó alá rendezői értelmeztek félre valamit. Nem értek egyet azzal a megállapítással, hogy a szerkesztők által forgatott három modern szövegkiadás⁸ „megbízható alapot szolgáltat a szöveg komparatív vizsgálatához” (498), mert ezek egyike sem támaszkodik a *De remediis* kézírathagyományára, csak a korai nyomtatványokra, ennek következtében szövegük nem sokkal megbízhatóbb a Székely által használt kiadásénál. Nézzünk néhány példát!

Az első könyv 63. fejezetében olvashatjuk: „Menyhalok tartóhelyeit legelsőben egyvalaki Curus nevű, nem tudom, kicsoda, csinált.” (161.) A vonatkozó jegyzetből (536; vö. 636) megtudjuk, hogy „a Székely által használt kiadásban a szöveghely romlott: ‘Curus quidam, nescio quis’. Petrarca eredeti szövegében C. Hirrius szerepel, akinek a Julius Caesar számára feltálatl hatezer menyhaláról Pliniusnál olvasott (vö. Uo. [Plin., *Nat. hist.*, IX], 81, 171).” Az eredetiként hivatkozott Carraud-féle szöveg (12. par.: „Murenarum vivaria primus fecit C. Hirrius quidam nescio quis [...]”) azonban egy jellemtelen, valószínűleg egy Plinius-kiadás alapján végrehajtott emendálás eredménye, a francia kutató által használt korai nyomtatványokban ugyanis *Cyrus*, illetve az 1613-as kiadásával azonos *Curus* alak szerepel. A *De remediis* általam vizsgált kézíratai⁹ alapján

8 Az 1. jegyzetben említett Carraud- és Dotti-féle szöveg mellett az 1997-es összkidást használták: PETRARCA, Francesco, *Opera omnia* (CD-ROM), ed. Pasquale STOPPELLI, sistema di interrogazione DBT cur. Eugenio PICCI, Roma, Lexis, 1997. A 498. lapon, a kiadvány bibliográfiai leírásában csak Picci neve van feltüntetve, és a kiadás dátumaként tévesen 1994 szerepel.

9 A szövegösszevetéshez az alábbi kéziratokat vettem figyelembe: Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. Z. 475 (=1660); Paris, Bibliothèque nationale de France [=BnF], Lat. 6496; Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana [=BML], Plut. 26 sin. 8; Firenze, BML, Plut. 90 inf. 7; Firenze, BML, San Marco 340. A velencei kódexet *in situ* vizsgáltam, a többi esetben az egyes könyvtárak honlapján (gallica.bnf.fr, teca.bmlonline.it) elérhető digitális fotómásolatokat használtam. A szöveghagyományról és az itt felsorolt kódexekről lásd Michele FEO, *La nota penetrata nel testo (Rem., II 78) = Petrarca nel tempo: Tradizione lettori e immagini delle opere: Catalogo della mostra Arezzo, Sottocchia di San Francesco, 22 novembre 2003–27 gennaio 2004*, ed. Michele FEO, Pontedera, Bandecchi & Vivaldi, 2003, 396–405; Giulia PERUCCHI, *Petrarca e le arti figurative: De remediis utriusque Fortune, I 37–42*, Firenze, Le Lettere, 2014, 87–140.

én a *Chirrus* variánst részesíteném előnyben, ami megegyezik a Petrarca Plinius-kódexében olvasható névváltozattal (Paris, BnF, Lat. 6802, f. 78ra), így végeredményben ez utóbbi tekinthető a hiba forrásának.

A második könyv 62. [61.] fejezetében (10. par.) olvasható *Caninius* névalakot (365) a szerkesztők Petrarca tévedésének tulajdonítják, mert a felidézett epizód forrásszövegében, Cicerónál (*De off.*, III 14, 58–60) *Canius* szerepel (589). A *Caninius* variáns azonban a korai nyomtatványok és az azokra támaszkodó modern kiadások hibája, a *De remediis* vizsgált kézírataiban a – valószínűleg Petrarca Cicero-kódexére visszavezethető – *Cannius* alakot találjuk.

Korábban említettem, hogy Székely nemcsak a dialógust, hanem az 1613-as kiadás teljes szövegét, így a költőnek az utókorhoz írott levelét (*Ad posteritatem*) is lefordította. Ebben (*Post.*, II 26–27, ed. Refe) Petrarca családjának Avignonba költözése kapcsán az alábbi információt olvashatjuk: „A várost hívták Aviniónak, aholott a római pápa gyalázatos számkivetésben tartja a Krisztus ekléziáját, és tartotta is sokáig, jóllehet teelötted kevés esztendőekkel Ötödik Urbánus a maga székibe láttatott visszavinni [...]” (17). A vonatkozó jegyzet szerint „a szöveg helyén úgy tűnik, mintha Petrarca a levelet egy bizonyos címzettnek írta volna” (502). Petrarca azonban nem konkrét személynek, hanem az utókor számára végül befejezetlenül maradt episztolájának. Itt valószínűleg az 1613-as kiadás hibájával állunk szemben, amely „ante Te, paucos annos”-t ír a modern szövegkiadásokban olvasható „ante paucos annos” helyett.

A dialógus második könyvének 25. [24.] fejezetében a Fájdalom megjegyzi (9. par.): „Nagy gyalázat koholtatott nékem.” Panaszára az Okosság így felel (10. par.): „Jól mondd, mert a hír szélfútatott. Gyakran még a nógatóé is, amely titeket annyira ront és ijesztget.” (313.) A szerkesztők a kissé nehezen értelmezhető választ úgy magyarázzák, hogy „a Székely által használt *De remediis*-kiadásban a szöveg helyén romlott: az 'impurioris' 'gyalázatosabbé' kifejezés helyett itt az 'impulsoris' 'ösztökélőé, nógatóé' áll.” (576.) Kétségtelenül igazuk van abban, hogy az 1613-as kiadás olvasata hibás, de ugyanúgy hibás és oda nem illő a modern kiadásokban hozott és általuk elfogadott *impurioris* is. A mondat értelmét a kéziratok alapján egy egyszerű szóközzel állíthatjuk helyre: „Bene ais: flatus est enim fama, sepe etiam impuri oris, qui vos adeo quatit ac territat” – vagyis 'a (rossz) hírnév, a szóbeszéd egy olyan fúvás, lehelet, amely gyakran mocskos szájból ered'.

A szövegkritikai jegyzetek áttekintésének zárásaként említsük meg az első könyv 117. fejezetének és a második könyv 107. [106.] fejezetének egy-egy passzusát. Az első szöveg helyén (*Rem.*, I 117, 8) Székely fordításában ötvennégy argonautáról olvashatunk: „A Colchus szigetbéli Oethe nevű királyra mi vette reá az ötvennégy hajókázó személyeket, hogy reáüssenek, kik mind válogatott emberek voltak, amint írják (valószínűleg pedig tolvajok voltak), nem egyéb, hanem a nagy gazdagságoknak a híre?” (248.) A szerkesztői kommentár szerint „Az argonauták ötvennégyes létszáma Petrarca szövegéből származik, nem Székely László félrefordítása” (560). Ám a kéziratok alapján rekonstruált Petrarca-szövegben egyáltalán nincs szó az argonauták létszámáról: „Quid Oethe Colchorum regi Argonautas attulit delectos, ut aiunt, viros, vere autem predones, nisi fama divitiarum?” Az 1613-as és a modern kiadások pedig ehhez képest

csak jelentéktelen ortográfiai különbségeket mutatnak, vagyis a mitológiai hősök ötvennégyes száma bizony Székely félrefordítása, vagy inkább beszúrása.¹⁰

A másik passzus (*Rem.*, II 107 [106], 12) Székely magyarításában így hangzik: „És egyszer te haragos, amint szokták mondani, Cicerónak amaz szavait meg kell tartani: Távol légyen a harag, mely által semmi jó, semmi rendesen elgondolt dolog végbe nem mehet.” (442.) A vonatkozó jegyzet szerint „a fordítás pontatlan: az eredetiben álló 'mordicum Ciceronianum' Cicero csípős mondását jelenti” (606). A fordítás tényleg nem pontos, de nem amiatt, amit a szerkesztők állítanak. Az eredetiben ugyanis nemcsak a vizsgált kéziratok, de az 1613-as és a modern kiadások szerint is a „mordicus tenet”, 'foggal-körömmel ragaszkodik valamihez' kifejezés áll: „Et ad summam mordicus, ut dici solet, ciceronianum illud est [est om. Carraud, Dotti] tenendum: »Ira procul ut absit cum qua nichil recte fieri, nichil considerare potest« [vö. Cic., *De off.*, I 38, 136]”.

A források azonosítását illetően hasonló megállapításra juthatunk, mint a szövegkritikai jegyzetek vizsgálatakor. A szerkesztők által forgatott modern kiadások ugyan megadják a legtöbb konkrét forrást és jelentősebb allúziót, alapvetően tehát lehet és kell is támaszkodni rájuk, de nemegyszer pontatlanok vagy egyértelműen tévúton járnak, ezért megoldásaikat olykor fenntartással kell fogadnunk. Érdemes lett volna kritikával élni és nem átvenni azokat a jegyzeteket, amelyekben a korábbi kiadók egy Petrarca számára ismeretlen latin műre (pl. 586: Alkibiadész haláláról „Cornelius Nepos, *Híres férfiak*, VII, 10, 3–6”), vagy a középkorban latin fordításban nem elérhető görög szövegre hivatkoznak forrásként (pl. 527: I. Constantinus császár egyik levele kapcsán „Euszébiosz, *De vita Constantini*, IV, 36”).¹¹

Sajnos arra is van példa, hogy egy korábban már azonosított forrás a jelen kiadványban ismeretlenként van feltüntetve. A dialógus utolsó fejezetében (*Rem.*, II 132 [131], 16) olvashatjuk az alábbi mondatot: „Elhagyom a házi dühösségeket és a belső egyenetlenséget, amelyről megmondatott ez: a hazafiúi hadakozás alig adhat temetőhelyet a hadivezéreknak.” (493, vö. 618.) A citátumban a kettőspont után álló szövegrész a szerkesztési elveknek megfelelően (vö. 497) kurziválni kellett volna, mert Petrarca szó szerint idéz Lucanus *Pharsaliájának* IX. énekéből (235–236. sor): „Omitto furores domesticos intestinamque discordiam [misericordiam ed. Carraud, Dotti], de qua dictum est: »bellum civile sepulcra / vix ducibus prestare potest« [...]”. A kérdéses verssorokat Rawski ugyan még nem tudta azonosítani, de Carraud és Dotti már feltüntették a forrást.¹²

10 A passzus kapcsán érdemes azt is megjegyezni, hogy a „delectos [...] viros” egy eddig azonosítatlanul maradt allúzió Ennius *Medea exul* c. tragédiájának egyik töredékére: „Argo, quia Argivi in ea delecti viri / Vecti petebant pellem inauratam arietis” (Enn., *Scen.*, 250–251 Vahlen), amelyet Petrarca Cicero *Tusculumi eszmecseréjéből* (I 20, 45), ill. a pseudo-cicerói *Rhetorica ad Herennium*ből (II 22, 34) ismerhetett.

11 Az itt példaként említett szöveghelyeken Petrarca valódi forrása Iust., *Epit.*, V 8, 12–14, illetve Cassiodorus-Epiphanius, *Hist. Eccl. Trip.*, II 16, 3 volt; utóbbi mértékadó kiadása: CASSIODORI-EPIPHANII *Historia Ecclesiastica Tripartita*, ed. Waltarius JACOB, Rudolphus HANSLIK, Vindobonae, Hoelder-Pichler-Tempsky, 1952.

12 Sokat elárul a Carraud-féle kiadás filológiai megbízhatóságáról, hogy az általa használt nyomtatványokban – és az 1613-as kiadásban is – szereplő „sepulturam” szót a francia kutató Lucanus eposza alapján javította „sepulcra”-ra – vö. PÉTRARQUE, *Les remèdes*, i. m., I, 1144, 1. j. –, ami még akkor is módszertani nonszensz, ha ráhibázott a helyes megoldásra, és a *De remediis* vizsgált kéziratai alátámasztják a korrekció helyességét. Továbbá Carraud a bázeli összkiadások inadekvát *misericordiam* olvasatát fo-

Nem hagyhatjuk szó nélkül azt sem, hogy a hivatkozások egy része a korábbi kiadványok jegyzeteihez képest is hibás vagy pontatlan: hol nem a megfelelő forráshoz irányítják az olvasót (pl. 559: „Vergilius IV. eclogáj[a]”, Verg., *Aen.*, VIII, 860–886 helyett), hol hiányzik a könyv vagy a caput száma (pl. 507: „Cicero, *Levelek Brutushoz*, XVII, 6”, I 17, 6 helyett), hol inadekvát vagy akár nem létező passzusra utalnak (pl. 537: Valerius Maximusnál nincs „IX, 12, Ext. 13”, a hivatkozás helyesen IX. 12. ext. 3 lenne), de az is ingadozó, hogy a Bibliára a Vulgata vagy a Neovulgata tagolása alapján hivatkoznak-e (pl. 508: „Zsolt 89,10” az előbbi, 512: „Zsolt 139,16” az utóbbi szerint).

Üdvözlendő ugyanakkor, hogy olykor sikerült javítani a korábbi kiadások jegyzetapparátusán, és a szerkesztők egy-egy epizód forrásának azonosításához jó irányba indultak el. Példaként emeljük ki az első könyv 47. fejezetének azt a szöveghelyét (16. par.), amelyben az Okosság egy hamis bírónak az esetét idézi föl, akit büntetésből megnyúztak, és a bőrével mementó gyanánt bevonták a bírói széket (137). A korábbi szövegkiadók nem ismerték fel a történet forrását, és így a passzust is félrefordították, a jelen kötet szerkesztői azonban rájöttek, hogy a Kambüszész által megbüntetett „Szaszümnész”¹³ esetéről van szó, amelyet legrészletesebben Hérodotosz beszélt el (529). A felfedezés értékét tovább növelte volna, ha megadták volna a konkrét hérodotoszi szöveghelyet (V, 25), és a nyomozást tovább folytatva megkeresték volna a görögül nem tudó Petrarca közvetlen forrását, Valerius Maximust, aki a kivégzett bíró nevének említése nélkül foglalja össze a történetet (VI. 3. ext. 3). Az előbbinél is ügyesebb megoldás, amikor a szerkesztők egy másik Petrarca-mű, a *Rerum memorandarum libri* (II 55) segítségével azonosítják a dialógus második könyvének 50 [49]. fejezetében (par. 12) olvasható anekdota szereplőit, Azzo d’Estét és annak csapodár feleségét (348, vö. 584). A korábbi kiadók ugyanis nem figyeltek föl a szövegpárhuzamra, így a Petrarca korában valószínűleg szájhagyomány útján terjedő történethez semmilyen forrást nem tudtak megjelölni.

A tárgyi jegyzetek igen nagy tudásanyagot ölelnek föl, és az esetek döntő többségében megfelelő magyarázattal látják el az olvasót. Alig néhány alkalommal kínálnak „elavult” információt, és ezek is elsősorban annak köszönhetőek, hogy az újabb szakirodalom jelentős része Magyarországon egyáltalán nem, vagy csak nehezen érhető el. Példaként említsük meg, hogy a szerkesztők állításával (500) ellentétben az *Ad posteritatem*nek ma nem öt kéziratát ismerjük, és nem az 1496-os bázeli Petrarca-összkiadásban jelent meg először nyomtatásban a levél. Karl Enenkelnek 1998-ban még valóban csak öt kéziratról volt tudomása, és ugyanennyit használt fel 2013-ban Elvira Nota is, ám a *Studi medievali e umanistici* 2007–2008-as számában Laura Refe már tíz kéziratot kollacionált, és első nyomtatványként az 1485 táján Leuvenben, Rudolf Loeffs de Drielnél megjelent kiadást jelölte meg.¹⁴ Ugyanígy pontosításra szoruló adat, hogy

---

gadta el az 1492-es cremonai és az 1536-os velencei *De remediis*-kiadások helyes *discordiam* variánsával szemben. Megjegyzendő, hogy a Székely által használt 1613-as kiadásban *discordiam* szerepel, vagyis ez utóbbi nyomtatvány ebben a konkrét esetben megbízhatóbb, mint Carraud és Dotti szövege.

13 Az általam használt Hérodotosz-fordításban a *Szaszamnész* névalakot találok: HÉRODOTOSZ, *A görög-perzsa háború*, ford. MURAKÖZI [!] Gyula, Bp., Osiris, 2000, 351–352.

14 KARL ENENKEL, *A Critical Edition of Petrarch's Epistola Posteritati = Modelling the Individual: Biography*

1325-ben Petrarca Giacomo Colonna és annak apja, az idősebb Stefano szolgálatába lépett (502): Marco Petoletti 2003-as tanulmányában kimutatta, hogy az a bejegyzés Petrarca Isidorus-kódexében (Paris, BnF, Lat. 7595, f. 93v), amely alapján a korábbi szakirodalom a fenti kapcsolatra következtetett, nem Petrarcától, hanem a kódexet átmenetileg birtokló Ildebrandino Contitól származik.¹⁵ Így jelenlegi tudásunk szerint csak annyi bizonyos, hogy Petrarca Giacomo Colonnának köszönhetően került a család bizalmasai közé 1325–1326 körül, majd 1330-ban lépett Giacomo testvére, Giovanni bíboros szolgálatába.

Sajnos nem minden hibát tulajdoníthatunk a friss szakirodalom hiányának. Az 504. oldalon például azt olvashatjuk, hogy Petrarca „1348-ban tért vissza Olaszországba”. Amellett, hogy az olasz egység megvalósulása előtti eseményeket illetően terminológiai szempontból helyesebb lenne Olaszország helyett mindenhol Itáliát írni, az életrajzi adatot is pontosítani kell, Petrarca ugyanis már 1347 végén megérkezett a félszigetre. Két kódexe is ránk maradt, amelyeket november 28-án vásárolt Genovában (Firenze, BML, Plut. 34, 1 és Paris, BnF, Lat. 6400A), és november 29-én innen datálta a Cola di Rienzónak címzett híres búcsúlevelét is (*Fam.*, VII 7). Azt sem értem, hogy a szerkesztők számára miért kétséges, hogy a költő befejezte-e az *Africa* című eposzt (504): az autográfáról készült, szerkezeti hiányokkal, javításokkal és alternatív megoldásokat tartalmazó glosszákkal teli apográf kézirat (Firenze, BML, Acquisti e Doni 441) arról árulkodik, hogy a végleges változat sosem készült el,¹⁶ és erről a kurrens szakirodalom sem mond mást.

Más esetekben pontatlan megfogalmazás eredménye a tárgyi tévedés. Caligula például soha nem nyitott szorost az Iszthmoszon (512), csak tervbe vette (vö. Suet., *Cal.*, 21, 1); Tarpeia pedig nem a városba vezető utat mutatta meg a Rómát megtámadó szabinoknak (595), hanem a capitoliumi fellegvárba engedte be őket (vö. Liv., I 11, 5–9).

További hosszás szemlélés helyett vizsgáljunk meg két fokozottan terhelt jegyzetet – szerencsére ilyenekből kevés van. Az első könyv 103. fejezetében (16. par.) Petrarca felidézi Caius Cassius Parmensis életének egy epizódját:

A fegyver által megcsonkított gyűlölségek úgy szoktanak ismét kibimbózni és megsűrűdni, és az újonnan megéledett hadakozó emberek ismét ütközetre rendben állanak. Nem úgy talám, mint régentén Cassiusnak amaz őtőle leváगतott ellenségének felettébb való képzelése. Amaz ő legutolsó napján eleibe ment oly irtóztatós tekintettel,

---

and Portrait in the Renaissance: With a Critical Edition of Petrarch's Letter to Posterity, ed. Karl ENENKEL, Betsy de JONG-CRANE, Peter LIEBREGTS, Amsterdam–Atlanta, Rodopi, 1998, 243–281; PÉTRARQUE, *Lettres de la vieillesse*, i. m., 209–232; Laura REFE, *Due nuovi testimoni dell'epistola Ad Posteritatem di Francesco Petrarca*, Studi medievali e umanistici, 5–6(2007–2008), 429–441. A Refe által gondozott legújabb, 2014-es kritikai kiadás – amely terjesztési problémák miatt 2015-ben még valóban nem volt hozzáférhető – tizenkét kéziratra, hat nyomtatványra és az indirekt szöveghagyományra támaszkodik, vö. REFE, *I fragmenta*, i. m., XXXIX–CLIII.

15 Marco PETOLETTI, *Petrarca, Isidoro e il Virgilio Ambrosiano: Note sul Par. lat. 7595*, Studi petrarcheschi, n. s. 16(2003), 1–48.

16 Vö. Vincenzo FERA, *La revisione petrarchesca dell'Africa*, Messina, Centro di Studi Umanistici, 1984.

hogy a legbátrabb szívű Cassiust, aki életében tőle nem félt, a megholtak ábrázolása megfutamította, hanem úgy, hogy egyért sokan állván elő, valóságos, igaz kezekkel valóságos, igaz fegyvert rántsanak azokra, akik győzedelmeskedni láttattak. (224.)

A vonatkozó kommentárban azt olvashatjuk, hogy „Valerius Maximus szerint (I, 7, 7) i. e. 21-ben, miután legyőzte Antoniust az actiumi csatában, Cassiusnak az éjszaka közepén megjelent egy bozontos, vérben forgó szemű óriási alak. Cassius kérdésére, hogy ki ő, azt felelte: »A te rosszakaró szellemed«. Cassius tiltakozott, hogy az ő hálóhelyére ember nem teheti be a lábát, az árnyalak pedig így felelt: »Nem vagyok ember«. Cassius úgy vélte, Antonius szelleme jelent meg neki.” (555.) A megfogalmazás és a megadott évszám alapján arra tudok következtetni, hogy a szerkesztők Carraud jegyzetére támaszkodtak, mert a francia kutató helyezi a nem sokkal az actiumi csata (i. e. 31) után zajló történetet tíz évvel későbbre. A szerkesztők azonban kicsit félre is értelmezhetnék az ott francia fordításban olvasható forrásszöveget, az eredetiben ugyanis Cassius a szolgáit hívja be a szobába, és tőlük kérdezi meg, hogy láttak-e valakit belépni vagy távozni, és ők felelik azt, hogy senki sem járt ott.¹⁷ Fogalmam sincs azonban, honnan származik az információ, miszerint Cassius győzte le Antoniust az actiumi csatában, és hogy azt hitte, Antonius szelleme jelent meg neki. Cassius Parmensis ugyanis Antonius pártján állt a polgárháborúban, az actiumi vereség után Athénba menekült, nem sokkal később pedig Octavianus végeztette ki.¹⁸ Azt már csak zárójelben jegyzem meg, hogy a *Névmutatóban* (647) az epizód lapszáma *Cassius Scaeva* – mint láttuk, ez helyesen *Caesius Scaeva* lenne –, a vonatkozó jegyzetét pedig *Cassius Longinus* neve alatt van feltüntetve, *Cassius Parmensis* ott egyáltalán nem szerepel.

A második könyv 91. [90.] fejezetében (4. par.) Petrarca megemlíti, hogy Seneca idejében földrengés pusztított Campaniában, amely súlyosan érintette Herculeumot, Pompeit és Parthenopét, vagyis Neapolist – a mai Nápolyt – is (417). A kommentárban a szerkesztők ezt írják: „Herculeum, Pompei és Nápoly i. e. 79. augusztus 24-én pusztultak el a Vezúv kitérősekor. Vö. Seneca, Uo. [»A természet kérdéseik], VI, 1, 1–2. Nápolyt

17 Val. Max., I. 7. 7: „Vincit huiusce somni dirum aspectum quod insequitur. Apud Actium M. Antoni fractis opibus, Cassius Parmensis, qui partes eius secutus fuerat, Athenas confugit. Ubi concubia nocte cum sollicitudinibus et curis mente sopita in lectulo iaceret, existimavit ad se venire hominem ingentis magnitudinis, coloris nigri, squalidum barba et capillo immisso, interrogatumque quisnam esset respondisse κακὸν δαίμονα. Perterritus deinde taetro visu et nomine horrendo servos inclamavit, sciscitatusque est equem talis habitus aut intrantem cubiculum aut exeuntem vidissent. Quibus adfirmantibus neminem illuc accessisse, iterum se quieti et somno dedit, atque eadem animo eius obversata species est. Itaque fugato somno lumen intro ferri iussit puerosque a se discedere vetuit. Inter hanc noctem et supplicium capitis, quo eum Caesar adfecit, parvolum admodum temporis intercessit.” Talán a Carraud-nál a szolgák válaszaként idézett „*Personne n’a pénétré ici*”-ből lett a magyar változatban „Nem vagyok ember”?

18 Petrarca tisztában volt azzal, hogy Cassius Parmensis és Octavianus között személyes ellentét is volt: két Suetonius-kódexében is kiemelte Cassius nevét az erről szóló passzus (Suet., *Aug.*, 4, 2) mellé írt glosszájában (Berlin, Staatsbibliothek–Preußischer Kulturbesitz, Lat. fol. 337, f. 7va; ill. Oxford, Exeter College, 186, f. 11rb; BERTÉ, Monica, *Petrarca lettore di Svetonio*, Messina, Centro interdipartimentale di studi umanistici, 2011, 6, 4. glossza; illetve 64, 237. glossza). A *De remediis*ben felidézett epizódot Valerius Maximust követve megírta a *Rerum memorandarum libriben* is, ahol hasznosította a Suetonius-tól származó információt is (*Mem.*, IV 56).

Rhodosz szigetéről érkező görög tengerészek alapították, s először Parthenopénak nevezték.” (601). Először is meg kell jegyeznünk, hogy a Vezúv nevezetes kitérése nem i. e., hanem i. sz. 79-ben következett be, és Neapolist nem pusztította el. Továbbá Seneca a *Természettudományos vizsgálódásokban* – ez a legújabb, Kopeczky Rita-féle magyar fordítás címe¹⁹ – nem adhatott hírt erről az eseményről, lévén, hogy i. sz. 65-ben Nero öngyilkosságra kényszerítette. A filozófus az i. sz. 62-ben történt²⁰ campaniai földrengésről emlékezett meg, amely valóban megrongálta a fent említett három várost, különösen Pompeiit és Herculanéumot. Végezetül fűzzük hozzá, hogy bár tényleg van egy olyan téves hagyomány, amely Parthenope/Neapolis alapítását a rhodosziaknak tulajdonítja, az anyaváros valójában az itáliai Kümé (Cumae) volt.²¹

A jegyzeteket követő kísérő tanulmányokban Lengyel Réka és Máté Ágnes összegzik a *De remediis utriusque fortuné*val és Székely László fordításával kapcsolatos vizsgálódásaik eredményeit. Előbbi kutató korábban a disszertációját szentelte a dialógusnak, utóbbi pedig a szakdolgozatát a magyarításnak, tehát mindketten a téma kiváló ismerői. A *Petrarca „orvoságos könyve”* címet viselő első tanulmány jó bevezetőül szolgál a *De remediis* forgatásához, segít a mű értelmezésében, rámutat a dialógus előképeire, forrásaira, ismerteti a keletkezéstörténetét és utóéletét, kiemeli irodalmi, hatástörténeti jelentőségét. A *Székely László, Petrarca magyar fordítója* című írás pedig röviden összegzi az erdélyi gróf személyével, életművével kapcsolatos főbb tudnivalókat, megismertet a fordítás kéziratával, tartalmi és stilisztikai jellemzőivel, végül utal azokra a személyes indítékokra is, amelyek Székelyt a munka elvégzésére sarkallhatták. Izgalmas lenne, ha a kutatók a későbbiekben bővebben is kifejténének egy-két olyan résztémát, amelyet itt csak érinthettek. Szívesen olvasnék például egy részletes elemzést III. Ince pápa traktátusának a *De remediis*re gyakorolt hatásáról (vö. 629), vagy egy filológiai jellegű vizsgálatot a Székely könyvtárból származó, általa használt 1613-as kiadás széljegyzeteinek a fordítással való kapcsolatáról (vö. 635, 637).

Örvedetesnek tartom, hogy a kötet végén a szerkesztők egy analitikus névmutatóval is megajándékozzák az olvasót – a magyarországi kiadványokban ez még korántsem általános gyakorlat. Döntésükkel nemcsak fárasztó munkát, de nem kis kockázatot is vállaltak, mert egy ilyen „kislexikon” (vö. 499) elkészítése szükségképpen megköveteli a kötetben szereplő személyek nagyon precíz azonosítását, ami a *De remediis* esetében embert próbáló feladat. Különösen nagy veszélyt jelentenek a névazonosságok, amelyek egy-két esetben a kötet szerkesztőit is tévútra vezették. Így például Lucius Aemilius Paullus (592), az i. e. 216. év consulja és a cannaei csata hősi halottja nem azo-

19 SENECA *Próza művei*, II, ford. BOLLÓK János, KOPECZKY Rita stb., Bp., Szenzár, 2004, 501–698.

20 A földrengés időpontjáról lásd *uo.*, 816, a 640. laphoz tartozó jegyzet.

21 Alfonso MELE, *Tra sub-colonia ed epoikia: il caso di Neapolis = Colonie di colonia: Le fondazioni sub-coloniali greche tra colonizzazione e colonialismo. Atti del Convegno Internazionale (Lecce, 22–24 giugno 2006)*, ed. Mario LOMBARDO, Flavia FRISONE, Galatina (Lecce), Congedo, 2009, 183–201. Petrarca egyébként az irodalmi hagyományt követve, egy Parthenope nevű nő személyéhez kötötte a város alapítását, vagy legalábbis a nevet tőle eredeztette; lásd *Fam.*, XXI 8, 23; *It.*, 39; vö. Francesco PETRARCA, *Le postille del Virgilio Ambrosiano*, ed. Marco BAGLIO, Antonietta NEBULONI TESTA, Marco PETOLETTI, Roma–Padova, Antenore, 2006, II, 608, 580. glossza.

nos a Macedonicus melléknevet elnyert püdnai győztessele, hanem utóbbinak az apja; a Valerius Maximusnál (III. 3. 2.) szereplő Pompeius (609) pedig ismeretlen személy, nem azonos Gnaeus Pompeius Magnusszal. Továbbá, a dialógusban Esopus/Aesopus néven Petrarca egyszer sem a görög meseírótl említ, hanem Clodius Aesopus római tragédiászínésztl, Cicero kortársát (90, 432), akiről elsősorban Macrobiusnál (*Sat.*, III 14, 11–14) olvashatott. Azt is kétlem, hogy Petrarcanak tudomása lett volna a Kr. e. 8. században élt I. Kürosz perzsa uralkodóról (vö. 656), az mindenesetre biztos, hogy a *De remediis*ben szinte kizárólag II. (Nagy) Kürosz bukkan föl (185, 286, 334, 480, 493). Az egyetlen kivétel az első könyv 7. fejezete, ahol Petrarca megjegyzi (10. par.), hogy Catóhoz és Epameinondaszhoz hasonlóan Kürosz több mesterséghez, köztük a földműveléshez is értett (45). Eddig egy szövegkiadónak sem sikerült helyesen azonosítania az említett személytl, ifjabb Kürosz perzsa trónkövetelt, II. Dareiosznak i. e. 401-ben, a kunaxai csatában elesett fiát. Petrarca a cicerói *De senectute* egyik anekdotájából (XVII, 59) szerezhetett tudomást az ifjú Kürosz földművelésben való jártasságáról, maga Cicero pedig Xenophóntól (*Oecon.*, IV, 20–25) vette át a történetet.

Érdemes lett volna kicsit jobban átgondolni a *Névmutató* általános szerkesztési elveit is, és a római nevek esetében logikus rendezési koncepciótl találni – esetleg a nemzetségnevet venni alapul az ábécérendhez, a más néven elhíresült személyek esetében pedig kereszthivatkozásokat alkalmazni –, mert elsőre nem jutna eszembe például a fent említett Lucius Aemilius Paullust az L betűnél keresni. Az viszont valószínűleg a tördelőnek és egy, a szerkesztőkkel nem egyeztetett módosításnak köszönhető, hogy a jegyzetapparátusra tett hivatkozások egy része szisztematikusan, egy oldallal el van csúszva.

A recenzens gyakran természetesnek veszi a jó megoldásokat, az adott mű erényeit csak érintőlegesen említ és a javítandó hibákra koncentrátl, ennek következtében úgy tűnhet, hogy a vizsgálat tárgyát képező kiadványban ez utóbbiak vannak többségben. Mielőtt bárki ilyen téves következtetésre jutna, szögezzük le, hogy a fenti, olykor szőrshasogató észrevételek többsége legfeljebb filológiai és szöveggondozási szempontból, csak egy szűk szakmai kör számára bírhat jelentőséggel, a felsorolt kisebb-nagyobb pontatlanságok a mű lényegi élvezetét alig befolyásolják. Székely László Petrarca-fordításának kiadása elismerést érdemlő, a *De remediis utriusque fortune* magyarországi hatástörténetének vizsgálata szempontjából hiánypótló munka, amely egy esetleges javított kiadással elfoglalhatja méltó helyét a hazai Petrarca-kutatás kiemelten fontos kiadványai között.

Ertl Péter
Országos Széchényi Könyvtár